

1.01
Prejeto 18. 2. 1999

UDK 342.24(436)"1908/1914"

Andrej Rahten*

Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

V članku so predstavljeni slovenski in hrvaški trialistični koncepti v letih pred prvo svetovno vojno. Avtor odgovarja na vprašanje, kako naj bi v skladu s takratnimi predstavami slovenskih in hrvaških politikov konkretno izgledala zahtevana tretja - južnoslovanska - državnopravna enota, če bi prišlo do rekonstrukcije habsburške monarhije v trialističnem smislu. Pri tem ugotavlja, da je bila med trialističnimi načrti najbolj razširjena predstava o velikohrvaški državni enoti, ki bi imela močan katoliški pečat in bi bila sestavni del po načelu "centraliziranega federalizma" urejene Velike Avstrije.

Ključne besede: trializem, politični programi, politične stranke, politika, jugoslovansko vprašanje

ABSTRACT

SLOVENE AND CROAT POLITICIANS AND THEIR CONCEPT OF TRIALISM IN THE YEARS PRECEDING THE FIRST WORLD WAR

The paper presents the Slovene and Croat concept of triadism in the years preceding the First World War. The author answers the question as to how a demanded third - Southern Slavic - state unit would look according to the Slovene and Croat politicians of the time, in the event of the Habsburg Empire being reconstructed in a triadist sense. He concludes that the idea of a Greater Croatian state unit had the widest support among the triadist plans. Such a state unit would be strongly Catholic in character and integrated on the principle of 'centralised federalism' as applied in the Greater Austria.

Key words: trialism, political programs, politics, yugoslav question, Slovenia, Croatia

Nekateri problemi v zvezi z genezo trialistične ideje pri Slovencih in Hrvatih so v preteklosti že bili predmet poglobljenih raziskav zgodovinarjev.¹ V sestavku, ki se

* mag., SI-3000 Celje, Cesta na grad 41

¹ Opozoriti velja zlasti na naslednje študije: Mirjana Gross: Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine. Istorija XX. veka. Zbornik radova III, Beograd 1962, str. 153-275; ista, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga oko prijestolonaslednika Franje Ferdinanda. Časopis za suvremenu povijest 1970, št. 2, str. 9-74; Janko Pleterski: Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. Zgodovinski časopis, 1968, št. 2, str. 169-184; isti, Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911-1913. ZČ, 1980, št. 1-2, str. 5-75; Vasilij Melik: Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen; v: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Zentraleuropa-Studien 1, Wien 1995, str. 77-80.

omejuje na čas od aneksije Bosne in Hercegovine leta 1908 do začetka prve svetovne vojne, bom poskušal odgovoriti predvsem na vprašanje, kako naj bi v skladu s takratnimi predstavami slovenskih in hrvaških politikov stvarno izgledala zelena in zahtevana tretja - južnoslovanska - državnopravna enota v trialistično urejeni habsburški monarhiji. Ali so jo slovenski politiki morda videli drugače kot hrvaški? Je bila ta južnoslovanska državna skupina zamišljena kot velikohrvaška unitaristična tvorba, ali pa bi bili odnosi znotraj nje urejeni po federativnem načelu in na temelju enakopravnosti med Slovenci, Hrvati in Srbi? Bi morala obsegati samo hrvaške dežele z Bosno in Hercegovino, ali pa bi prišle v njen sklop tudi slovenske pokrajine, zraven pa celo Vojvodina? In nenazadnje se je treba vprašati tudi, v kolikšni meri, če seveda sploh, se je trializem, ki so ga propagirali slovenski in hrvaški politiki, ujemal s trialističnimi načrti drugih političnih faktorjev v monarhiji.

Predlogi za trialistično rešitev jugoslovanskega vprašanja so v letih pred prvo svetovno vojno prihajali v glavnem iz treh političnih centrov. Prvega je predstavljal "belvederski krog" politikov in visokih armadnih častnikov, ki so se zbirali okoli prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Njegov ideal je bila po načelu "centraliziranega federalizma" preurejena Velika Avstrija.² V krogu zaupnikov tega izrazito antidualistično usmerjenega in hungarofobičnega habsburškega nadvojvode, ki je videl v madžarski politični preponderanci največjo nesrečo za monarhijo, je bilo tudi precej zagovornikov trializma. Od teh je najbolj izstopal vodja desnice v avstrijski gosposki zbornici Karl knez Schwarzenberg, ki je gledal na trializem kot na "zlato srednjo pot med centralizmom in federalizmom".³ Zagovarjal je ustanovitev posebne južnoslovanske državne enote, hkrati pa bi se v skladu z njegovimi načrti moralo pristopiti tudi k ustanovitvi močnih centralnih institucij - parlamenta in osrednje vlade s kanclerjem - za celotno državo. Šele na takšen način izvedena notranjepolitična konsolidacija bi po mnenju velikoavstrijskih zagovornikov trializma monarhiji omogočila, da bi lahko na Balkanu vodila aktivno politiko proti naraščajočemu vplivu velikosrbske zamisli.

Belvederski krog je vzdrževal tesne stike s hrvaškimi pravaši, ki so predstavljali drugo pomembno središče trialistične misli. Med temi je s svojimi načrti največ pozornosti vzbujal vodja Čiste stranke prava v banovini dr. Josip Frank, eden izmed političnih dedičev pokojnega "očeta naroda" Anteja Starčevića. Čeprav so bili Starčevićevi nasledniki razcepljeni na več frakcij, pa so vendar vsi imeli isti skupni cilj: ustanovitev Velike Hrvaške na temelju historičnega hrvaškega državnega prava.⁴

Franco Ferdinand in njegovi zaupniki so videli v morebitni velikohrvaški tvorbi pomembno protiutež madžarski politični prevladi. Obenem pa so upali, da bi lahko z obširnimi koncesijami Hrvatom središče jugoslovanske ideje prenesli iz Beograda v Zagreb ter tako nevtralizirali za monarhijo vedno bolj škodljiv vpliv jugoslovanskega "Piemonta" Srbije. Zato so tudi dobrohotno obravnavali hrvaške narodnopolitične zahteve. In obratno: hrvaški pravaši so bili pripravljene podpreti

² Za standardno delo o prestolonaslednikovih reformnih načrtih velja: Georg Franz: *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie*. Brünn-München-Wien 1943.

³ *Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegationen des Österreichischen Reichsrates*, XLIV. sesija, 5. seja (11. 11. 1910), str. 291-292.

⁴ Mirjana Gross: *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb 1973.

velikoavstrijske reformne načrte, če bi jim to zagotovilo ustanovitev zelene Velike Hrvaške.

Vladimir Sachs, ki je spadal k frankovskemu krogu, je 9. maja 1913 v pogovoru s prvakom nemških ustavovernih veleposestnikov J. M. Baernreitherjem takole razložil, kako si njegovi somišljeniki predstavljajo kompromis z velikoavstrijsko idejo: "Državnopravni ideal Frankove stranke je združitev in neodvisnost srbo-hrvaških dežel monarhije. Toda stranka ve, da bo, če do 'tega' pride, morala narediti pomembno koncesijo, da bi plačala združitev: to je ustanovitev razširjene delegacije ali državnega parlamenta. Na ta način bi lahko monarhijo sestavljalo več skupin, s čimer bi na mesto današnje konstrukcije stopil centralizirani federalizem."⁵

Poleg hrvaških pravašev so trializem v povezavi z velikoavstrijsko idejo v letih pred prvo svetovno vojno glasno zagovarjali tudi prvaki Slovenske ljudske stranke (SLS), čeprav je na splošno veljalo, da so bili velikoavstrijski krogi slovenskim narodnopolitičnim zahtevam manj naklonjeni kot hrvaškimi. Kranjska SLS, ki se je leta 1909 združila s sorodnimi katoliškimi narodnimi strankami iz Štajerske, Goriške in Koroške v močno Vseslovensko ljudsko stranko, je propagirala posebno varianto trializma, ki je vključevala tudi celotno slovensko ozemlje. To pa je seveda izzivalo silovite odpore nemških strank, ki so bile v strahu, da bi morebitna velika slovensko-hrvaška državnopravna tvorba odrezala nemštvo od Trsta in Jadrana. Ne samo nemški nacionalci, ki so se upirali vsakršni trialistični rešitvi, tudi stranka krščanskih socialcev, v kateri je delovalo kar nekaj zagovornikov trializma (dr. Karl Lueger, Aloys princ Liechtenstein), ni bila pripravljena vključiti slovenskega ozemlja v južnoslovansko enoto.

Toda nasprotovanje nemških strank prvakov SLS ni moglo odvrniti od tega, da ne bi še naprej vztrajno zagovarjali trializma in potrpežljivo čakali na odredilni poseg (državni udar) Franca Ferdinanda, ki naj bi preuredil državo v slovansko narodom prijaznejšo Veliko Avstrijo. Podobno kot hrvaški pravaši je torej tudi SLS očitno igrala na velikoavstrijsko karto. Njeni predstavniki so izjavljali, da bi bil trializem, ki bi se gradil po vzoru dualizma in v okviru katerega ne bi bilo niti institucije centralnega vsedržavnega parlamenta niti skupnega ministrskega predsednika (kanclerja), "še večji monstrum" in "kaos". "Pravi trializem je zato moč ustvariti samo na temelju skupne državne ustave v okviru enotnega skupnega cesarstva," so menili politiki v SLS.⁶

Glavna ideologa trializma v SLS in sploh na Slovenskem sta bila dr. Janez Evangelist Krek in dr. Ivan Šušteršič.⁷ Njun ideal je bil, "da v tesni zvezi s Hrvati zasnujemo pod močnim žezlom habsburške vladarske rodbine veliko jugoslovansko državo od Soče do Drine, od Mure in Drave do Jadranskega morja".⁸ Če bi prišlo do rekonstrukcije monarhije v trialističnem smislu, bi morali Slovenci po mnenju prvakov SLS na vsak način pristati skupaj s Hrvati v

⁵ Joseph Maria Baernreither: Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg. Berlin 1928, str. 235.

⁶ Groß-Österreich, 20. 10. 1912.

⁷ O politični orientaciji in trialističnih načrtih obeh voditeljev SLS: Walter Lukan: Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982, št. 1-2, str. 25-53; Igor Grdina: Nekronani vojvoda kranjski - dr. Ivan Šušteršič. ZC, 1996, št. 3, str. 369-382; Janko Pleterski: Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana 1998. Pri pisanju priimka tega politika uporabljam obliko Šušteršič, ki v virih prevladuje in jo v citirani razpravi uporablja tudi Lukan.

⁸ Straža, 19. 7. 1909.

južnoslovanski državni skupini. Zaradi pritiskov nemških strank je namreč obstajala nevarnost, da bi Slovenci ob reformi države še naprej ostali skupaj s Čehi v enoti pod nemško dominacijo. Zato so slovenski politični voditelji, če citiramo znane besede dr. Antona Korošča, "vsakokrat, kadar se je bilo bati, da nastane na jugu kaka nova formacija, ... pogledali bolj bistro k Hrvatom in ... vzdrževali idejo, da smo s Hrvati en narod in da je treba, da delimo eno in isto usodo".⁹

Povezovanje s Hrvati je bilo sicer v takšni ali drugačni obliki sestavni del slovenske narodnopolitične misli že vse od razglasitve znamenitega programa Zedinjene Slovenije naprej.¹⁰ Šele s prihodom Šusteršiča in Kreka pa je dobilo konkretnjšo obliko v smislu strankarske naveze s hrvaškimi pravaši in slovenskega priznanja hrvaškega historičnega prava kot temelja državnopravne združitve Slovencev in Hrvatov v skupno državno enoto v okviru monarhije. Utrjevanje tovrstnih vezi med hrvaškimi pravaši in slovenskimi katoliškimi narodnjaki se je začelo s sestankom na Trsatu 12. oktobra 1898 in je doseglo vrhunec z znamenitim združitvenim shodom v Ljubljani 20. oktobra 1912, ko je Šusteršič vzhičen izjavil: "Hrvatsko-slovenski narod je eno telo, eno srce, ena duša!"¹¹

Prvaki SLS so se zavedali, da bodo zaprisežene legitimiste na Dunaju težko pridobili za svoje trialistične načrte, če se bodo sklicevali zgolj na jezikovno in kulturno sorodnost med Slovenci in Hrvati. Zato je bilo treba najti tudi neki zgodovinski argument, ki bi dokazoval navezanost Slovencev na hrvaško državno pravo. Kreku se je v tem oziru zdelo še najbolj primerno sklicevanje na sklep hrvaškega sabora z dne 9. marca 1712, ko so hrvaški stanovi izjavili, da sprejemajo pragmatično sankcijo le pod pogojem, če bodo na Hrvaškem vladale samo tiste pripadnice habsburške dinastije, ki bodo hkrati imele pod oblastjo tudi Štajersko, Koroško in Kranjsko.¹² "Imamo zapisane pravice, da smo s Hrvaško eno," je dejal Krek 18. julija 1907 v dunajskem parlamentu, "in na podlagi teh pravic izjavljamo, da ne bo nikoli uspelo, da bi Slovence odvrnili od varovanja pravic Hrvaške, Slavonije in Dalmacije."¹³

Toda če se je Slovincem zdelo kar samoumevno, da morajo deliti skupno usodo s Hrvati, pa le-ti o tem niso bili tako prepričani. Velik del hrvaških politikov je bil namreč pripravljen sprejeti tudi takšno rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki bi Slovence izključevala.

V času priprav na aneksijo Bosne in Hercegovine je Frank naslovil na cesarja in kralja Franca Jožefa memorandum, v katerem je predstavil več predlogov za ustanovitev velikohrvaške državne enote.¹⁴ Te spomenice v arhivih žal ni najti, ohranile pa so se izredno zanimive tabele, ki so ji bile dodane. Frank je z njimi natančno prikazal različne variante rešitve hrvaškega vprašanja. Hrvaška državna

⁹ Silvo Kranjec: Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. ZČ, 1962, str. 218-229, cit. 220.

¹⁰ Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768-1992). Ljubljana 1992, str. 65-66, 79-81, 87-88 in 101-102.

¹¹ Slovenec, 21. 10. 1912.

¹² Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938, str. 74-75.

¹³ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, XVIII. sesija, 15. seja (18. 7. 1907), str. 1379. Krek pa ni bil prvi slovenski poslanec, ki se je v tej zvezi skliceval na omenjeni sklep hrvaškega sabora. Ta historični argument je že 17. aprila 1890 uporabil v državnem zboru dr. Lavoslav Gregorec, ko je zagovarjal ustanovitev "južnoslovanske upravne skupine". Prav tam, X. sesija, 385. seja (17. 4. 1890), str. 14245-14246.

¹⁴ Mirjana Gross: Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine. Istorija XX veka. Zbornik radova III, Beograd 1962, str. 249-251.

enota bi po njegovem mnenju morala obsegati Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo, Medmurje, Reko, Istro ter Bosno in Hercegovino. Z združitvijo teh dežel bi bil izpolnjen "ožji program Starčevićeve stranke". Po možnosti pa naj bi jim priključili tudi Trst, Goriško-Gradiško, Kranjsko, Spodnjo Štajersko in južno Koroško. Če bi prišlo do izpolnitve ožjega pravaškega programa, bi živelo v Veliki Hrvaški po Frankovih izračunih 5,1 milijona prebivalcev, od tega 2,5 milijona (49%) Hrvatov, 1,4 milijona (28%) Srbov in nekaj čez pol milijona (11%) bosanskih muslimanov. Ob morebitni priključitvi slovenskih dežel bi imela južnoslovanska enota 6,3 milijona prebivalcev, saj bi prišlo v njen sklop tudi 1,2 milijona (18%) Slovencev (delež Hrvatov bi tako padel na 38%, Srbov na 22% in bosanskih muslimanov na 9%). Frank je predvidel tri možnosti ureditve statusa velikohrvaške državne enote. V skladu s prvo bi južnoslovanski blok predstavljal eno od treh enot trialistično preurejenega cesarstva. Drugi dve varianti pa sta bili subdualistični, se pravi, da bi bila združena Hrvaška bodisi sestavni del Avstrije bodisi Ogrske.¹⁵

Iz Frankovega programa je razvidno, da pravaši Vojvodine niso vključevali v svoje načrte. Zahtevali so pač samo tisto, kar naj bi bilo v skladu s pravicami, ki so izhajale iz hrvaškega državnega prava. Tako so tudi velikodušno razglašali, da nimajo nobenih pretenzij do Bačke in Banata. So pa zato po drugi strani s toliko večjo vnemo terjali zase Bosno in Hercegovino, ki je bila po mnenju zagovornikov velikosrbske ideje "srce srbskega naroda".¹⁶

Prvaki SLS so se sicer prav tako opirali na hrvaško državno pravo, toda nekateri indici kažejo, da so slovenski politiki za razliko od hrvaških zagovarjali tudi vključitev Vojvodine v morebitno južnoslovansko enoto. To lahko sklepamo na podlagi predloga znamenite "trialistične resolucije" kranjskega deželnega zbora z dne 16. januarja 1909, kjer se jasno govori o "združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije".¹⁷ Podobno je pol leta kasneje Šusteršič v memorandumu, ki ga je poslal Francu Ferdinandu, prav tako izrazil željo, da pridejo poleg hrvaških in slovenskih pokrajin v sklop tretjega državnopravnega telesa tudi "srbske pokrajine Ogrske".¹⁸

Vključitev Srbov v zahtevano južnoslovansko enoto je predstavljala velik problem. Srbski politiki v monarhiji so namreč odločno nasprotovali kakršnikoli trialistični rešitvi jugoslovanskega vprašanja. V vsakem primeru je bil njihov končni cilj Velika Srbija s središčem v Beogradu. Tudi subdualizem je bil zanje samo začasna rešitev, ki so ga prenašali kot neke vrste nujno zlo.

V banovini vladajoča Hrvaško-srbska koalicija je odločno obsojala politiko pravašev in je branila pogodbo z Madžari iz leta 1868, ki je banovini omogočala subdualistični status znotraj ogrskega kraljestva. Njen poslanec Ljuba Babić-Gjalski je 13. marca 1914 v saboru označil federalistično idejo za "fantazmagorijo" in takole pojasnil stališče koalicije do trializma: "Trializem je lahko samo poguben, kajti mi s tem, ko se zanašamo na sanjarije, ko se zanašamo na nemogoče, opuščamo resno in realno politično delo, zapuščamo naše pozitivne pravice, pa letamo v zraku, namesto, da bi delali v politiki realno, kot bi bilo potrebno delati. Š...] Ampak jaz

¹⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Kabinettsarchiv, Geheimakten, karton 26.

¹⁶ Jovan Cvijić: L'annexion de la Bosnie et la question serbe. Paris 1909, str. 17.

¹⁷ Obravnave deželnega zbora kranjskega, XLVII. zvezek, 8. seja (16. 1. 1909), str. 267.

¹⁸ Vasilij Melik: Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen; v: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Zentraleuropa-Studien 1, Wien 1995, str. 79.

menim, da naša monarhija, ki je urejena tako in na takih temeljih, kot je urejena, in dinastija, ki na teh temeljih vlada, nikoli tega trializma ne bo dopustila. Vse bo temu

trializmu nasprotovalo. Mar mislite, da bodo naši bratje Čehi sprejeli trializem, mar mislite, da bodo Nemci sprejeli trializem? To je gotovo politično nemogoče."¹⁹

Toda četudi bi morda srbski politiki v monarhiji hoteli pristati na trializem, bi se v novi državni enoti ne mogli izogniti ostrim konfliktom s hrvaškimi sodržavljani. Hrvaški pravaši so si namreč predstavljali ureditev južnoslovenske državne enote povsem v hrvaško-unitarističnem smislu.

Najbolj podroben načrt Velike Hrvaške v okviru trialistične monarhije je formuliral dalmatinski politični publicist dr. Nikola Zvonimir Bjelovučić. Njegova najbolj znana publikacija z naslovom *Trializam i hrvatska država* je izšla leta 1911. Hrvaška država, kot si jo je zamislil, bi obsegala vse hrvaške (vključno z Bosno in Hercegovino) in slovenske dežele. Razdeljena bi bila na "županije", pri čemer bi bil v vseh (z izjemo tržaške županije, kjer bi bil tudi italijanski) uradni jezik hrvaški. Devetčlansko hrvaško vlado z banom na čelu bi imenoval kralj, njen sedež pa bi bil Zagreb. Bjelovučić je prav tako predvidel, da bi bila za celotno monarhijo skupna ministrstva za mornarico (s sedežem v Pulju), vojsko in zunanje zadeve. Skupno finančno ministrstvo bi ukinit, ostale pa bi delegacije. Vanje bi vsak od treh parlamentov delegiral po štirideset članov, sestajale pa bi se izmenično na Dunaju, v Budimpešti in Zagrebu.²⁰

Za razliko od hrvaških pravašev, ki so intenzivno razmišljali, kako si bodo (ne samo sebi, ampak tudi drugima dvema narodoma) uredili življenje v južnoslovenski državni enoti v primeru trialistične rekonstrukcije monarhije, pa se zdi, da prvaki SLS niso bili tako daljnovidni. Kot je znano, edini natančnejši slovenski predlog o ureditvi odnosov znotraj zahtevane južnoslovenske enote v trialistični monarhiji ni prišel iz tabora SLS, ampak ga je formuliral liberalec dr. Gregor Žerjav. 19. decembra 1908 je objavil v časopisu *Novi list* programski članek z naslovom *Jugoslovansko kraljestvo v okvirju habsburške monarhije*. V njem se je zavzel za združitev vseh južnoslovenskih pokrajin Avstro-Ogrske, vendar ne samo na osnovi hrvaškega državnopravnega programa, ampak tudi državnega prava "ilirskega kraljestva ter srbske vojvodine", skliceval pa se je tudi na narodnostno pravo. Zanimiv je bil Žerjavov predlog, "da habsburško cesarstvo odstopi Furlansko Italiji v zameno za slovenske dele Benečije". Jugoslovansko kraljestvo bi imelo skupno 150.000 km² in več kot 8 milijonov prebivalcev. Kar je bilo pri Žerjavovem konceptu še prav posebej izvirnega, pa je predlog notranje ureditve bodočega Jugoslovanskega kraljestva. Slovenci, Hrvati in Srbi bi imeli vsak svojo "pokrajino" - prvi Kraljevino Ilirijo, drugi Troedino kraljevino in tretji Vojvodino in Bosansko kraljestvo - z lastnim kraljevim namestnikom, vlado in parlamentom. Formirana bi bila torej federacija treh narodov, centralni parlament in vlada pa bi imela sedež v Zagrebu. Žerjav bi Hrvatom namenil samo Hrvaško,

¹⁹ Stenografski zapisnici Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petletje 1913-1918, II. zvezek, 42. seja (13. 3. 1914), str. 273.

²⁰ NŠikola] BŠjelovučić: *Trializam i hrvatska država*. Dubrovnik 1911, str. 8-13.

Slavonijo in Dalmacijo, medtem ko bi Bosno prepustil Srbom, Istro pa Slovincem.²¹

Žerjavova federalistična formula je bila v ostrem nasprotju s predstavami pravašev. Le-ti so namreč na celotnem področju zamišljene južnoslovanske tvorbe priznavali samo en politični narod - hrvaški.²² Torej bi se Slovenci kot "alpski Hrvati" morali vključiti v enotno hrvaško politično nacijo. Prvaki SLS seveda niso bili tako naivni, da ne bi vedeli, da ima dogma o enem "hrvaško-slovenskem narodu", ki so jo vztrajno gojili in pompozno razglašali na raznih shodih, tudi svoje slabe strani. Toda v takratnih političnih razmerah, ko se je nemški nacionalizem nezadržno krepil, je pač prevladala ocena, da je za maloštevilni slovenski narod germanizacija večje zlo kot kroatizacija. Pri tem pa so le redki pomislili na to, da bi bil lahko oklep hrvaškega državnega prava, ki so si ga Slovenci poskušali nadeti, da bi se zaščitili pred udarci "tevtonskih" mečev, zanje morda pretesen in bi se v njem lahko sčasoma tudi zadušili.

Eden vodilnih ideologov slovenskega političnega katolicizma dr. Aleš Ušeničnik je menil, da "če bi se mi pod gotovimi pogoji združili s Hrvati, ne bi pravzaprav svoje narodnosti žrtvovali, ampak bi svojo narodnost šele dobili". Če bi se pustili asimilirati Nemcem, "smo mi le pasivni, nemška bitnost bi nas takorekoč použila". Če pa bi se združili s Hrvati, "v veliki meri mi asimiliramo: oni bi nam dali svoj bolj razviti in bolj razširjeni jezik, mi bi jim dali premnogo elementov svoje kulture". Ušeničnik je bil celo prepričan, da "če abstrahiramo od jezika, bi postali bolj Hrvati Slovenci kot pa Slovenci Hrvati". Za Slovence bi bila po njegovem mnenju tako še najboljša rešitev, da se združijo s Hrvati "v eno izmed zveznih držav velike Avstrije".²³ Podobno kot Ušeničnik je razmišljal tudi Krek, ki "je dijakom kaj rad govoril, da so Slovenci le planinski Hrvatje".²⁴

Kot opozarja Janko Pleterski, so se prvaki SLS predajali iluziji o možnosti "pokranjčenja" hrvaških dežel. Slovenski model dominacije političnega katolicizma so namreč hoteli prenesti na celoten južnoslovanski prostor monarhije.²⁵

Toda kakšen status bi potem v zaželeni hrvaško-slovenski državni skupini, ki bi morala nositi močan katoliški pečat, imel po mnenju slovenskih politikov pravoslavni srbski narod? O tem, da so znotraj SLS obstajali tudi srbofilski elementi, ki jih je s svojimi občasnimi emotivnimi izjavami o Srbih inspiriral predvsem Krek, ne gre dvomiti. Lep dokaz za to je tudi znano pisanje glasila SLS *Slovenec* v času balkanskih vojn, ko je slavil srbske bogove vojne in zaneseno pozdravljal vsako zmago srbskega orožja.²⁶ V taboru slovenskega političnega katolicizma pa je bilo

²¹ Novi list, 12. 12. 1908. Glej Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768-1992), str. 138-139. Prunk je opazil zanimivo podrobnost v Žerjavovem konceptu, namreč da bi sestavna dela srbske enote - Vojvodina in Bosna - ne imela teritorialne povezave, saj je med njima del hrvaške kraljevine - Srem.

²² Josip Frank: Die Eingliederung Bosniens und der Herzegowina. Österreichische Rundschau, 1908, str. 160-163. V Frankovem članku lahko med drugim tudi preberemo: "V Hrvaški, Slavoniji in Dalmaciji, v Bosni in Hercegovini, še v Istri, prebiva en in isti narod, vlada en in isti jezik."

²³ Aleš Ušeničnik: Slovenci in Hrvati. Čas, 1913, str. 431-441.

²⁴ Matija Škerbec: Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, I. Cleveland 1956, str. 158.

²⁵ Janko Pleterski: Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, str. 303.

²⁶ Ozadje takratnih sporov v SLS zaradi srbofilske države Slovenca je mogoče razbrati iz dnevnika Evgena Lampeta: "Takrat je šel Šušteršič h Šandreju Kalanu in ga je prosil in kot voditelj stranke zahteval, da izpremeni to pisavo, a Kalan je odrekel in srbofilna gonja je šla dalje. Takrat je Šušteršič

tudi precej takih, ki so se do Srbov opredeljevali izrazito negativno. Tako je knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič, po prevratu slavljen in oboževan kot "primas Jugoslavije", konec leta 1912 o njih zapisal v svoj dnevnik tudi naslednje

mnenje: "S Srbi nič nimamo simpatij, odurni so nam."²⁷ Pod te besede pa bi se prav gotovo z veseljem podpisal vsak frankovec.

Kot je razvidno iz pisanja časopisja SLS, je stranka menila, da bo treba v primeru, "če se jugoslovanski problem v okviru naše monarhije reši, računati z okrepitevijo liberalnega pravoslavstva". Vendar "bi katoliški Slovenci in Hrvati mogli ohraniti svojo politično veljavo in kulturni vpliv, naslonjeni na celo državo, ne da bi bilo treba persekutivne politike proti katerikoli konfesiji na jugu". SLS je upala, da bo na jugu monarhije mogoče postopno vzpostaviti hegemonijo slovensko-hrvaškega političnega katolicizma, če bi se Srbom dale določene koncesije. "Morali bi pač s katoliško demokratiško idejo prekvasati ves jug, ohraniti svojo slovensko oziroma hrvatsko narodno individualnost in udeleževati kulturne in socialne vrednote katolicizma, ki je s pametno praktično toleranco [do srbstva] popolnoma združljiv."²⁸ Krek je v zvezi z omenjenim problemom menil, da bi ga bilo mogoče rešiti kar s formiranjem uniatske Cerkve za srbsko prebivalstvo monarhije.²⁹ Seveda pa je bil tudi on, ki je bil "srbskim bratom" od vseh prvakov SLS verjetno še najbolj naklonjen, pripravljen Srbom popuščati samo pod pogojem, če ti priznajo hrvaško državno pravo.

Zmotno je misliti, da je SLS samo iz obzira do srbofobičnih frankovcev zahtevala od Srbov, naj se podredijo v srbskih očeh osovraženi hrvaški državni ideji. Tega prvaki SLS niso počeli po nekakšnem diktatu pravašev. Velika Hrvaška na temelju hrvaškega državnega prava je bila vključno z vsemi posledicami, ki so izhajale iz njega, povsem v skladu s konceptom SLS. "Pametna praktična toleranca" do Srbov, ki jo je oznanjala, še ni pomenila tudi srbske enakopravnosti. SLS je hotela ustvariti Veliko Hrvaško "od Trsta do Drine",³⁰ ki bi imela močan katoliški značaj. Očitno je imela ambicijo, da bi bila v tej Veliki Hrvaški skupaj s pravaši sestavni del vladajoče elite, ki bi se ji moralo podrežati vse, kar ne bi bilo hrvaško-slovensko in obenem tudi katoliško. Navsezadnje pa se je takšno gledanje ujemale tudi z miselnostjo Franca Ferdinanda, ki je, če citiramo Hermanna Wendla, želel spremeniti "katoliške južne Slované v pomožno četo habsburške politike moči na Balkanu".³¹

Svečano priseganje prvakov SLS, da v južnoslovanskem prostoru monarhije brezpogojno priznavajo samo hrvaški politični narod, pa se najbolj "čistemu" delu pravašev s frankovci na čelu ni zdel dovolj močan argument za ohranitev trajnejšega zavezništva s Slovenci. Frankovci so po izključitvi iz Vsepravaške organizacije leta 1913 prišli do spoznanja, da bo do Velike Hrvaške lažje priti preko sodelovanja z

pretrgal za več mesecev vse zveze. Ko je pa spraval Ššusteršič vendar v list članek s podpisom, v katerem se je srbofilstvu energično ustavil, ga Krek 4 mesece ni pogledal, v Slovencu pa je bilo v starem tonu naprej." Lampetov dnevnik, zapis 28. 7. 1917, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

²⁷ Jegličev dnevnik, zapis 10. 12. 1912, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

²⁸ Slovenec, 2. 4. 1914.

²⁹ Walter Lukan: Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982, št. 1-2, str. 37, 41.

³⁰ Obravnave deželnega zbora kranjskega, XLVII. zvezek, 8. seja (16. 1. 1909), str. 275.

³¹ Hermann Wendel: Die Habsburger und die Südslawenfrage. Belgrad-Leipzig 1924, str. 21.

madžarskimi in nemškimi zagovorniki dualizma. Za razliko od Šusteršiča in njegovih pristašev, ki so bili pripravljene čakati na uresničitev dualizma tudi "100 ali 200 let",³² so imeli frankovci čakanja dovolj in so bili sedaj pripravljene pristati tudi na subdualistično rešitev hrvaškega vprašanja. S tem v zvezi je značilna izjava Franka mlajšega, ki jo je 19. marca 1914 izrekel v saboru: "Naj vendar Madžari in Avstrija izvršijo naš program, pa bom jaz največji unionist in najbesnejši madžaron."³³

Sprejetje subdualistične formule je imelo za posledico, da so se frankovci odrekli tudi načelu hrvaško-slovenske solidarnosti. Frankovec Iso Kršnjavi je razloge za ta preobrat svoje stranke v odnosu do Slovencev takole utemeljil: "Slovenska akcija je povsem zgrešila. Slovenci želijo postati Hrvati, da bi nam zavladali. Sicer pa se oni nahajajo na poti Nemcev do Trsta in bodo vsekakor ubiti. Lažna je iluzija, da bi Slovenci pomagali Hrvatom preko svoje zveze s krščanskimi socialci na Dunaju. Krščanski socialci na Dunaju so prav tako najprej Nemci in Šusteršič ni še nikoli postal minister kljub vsej svoji vplivnosti."³⁴

Tako so se voditelji SLS na predvečer prve svetovne vojne znašli s svojimi dualističnimi koncepti v očitni izolaciji. Njihov edini omembe vredni dualistični zaveznik v banovini je bila frankovcem nasprotna Starčevićeva stranka prava, ki pa je bila v odnosu do Hrvaško-srbske koalicije v občutni manjšini. Pokazalo se je, da SLS tudi zavezništvo z nestanovitnim Stjepanom Radićem, ki ga je podpirala in razglašala za svojega prijatelja, dejansko ne prinaša nobenih koristi. Prav tako ni bilo mogoče računati na pomoč egoističnih čeških politikov, ki so se bali, da bi v primeru uresničitve dualizma ostali osamljeni v nemški enoti in prepuščeni na milost in nemilost Nemcem. Nemški nacionalci so seveda še naprej silovito napadali dualistično idejo, hkrati pa začeli premeteno zagovarjati subdualistično rešitev hrvaškega vprašanja, samo da bi Slovence ločili od Hrvatov. In tudi krščanski socialci, na katere so prvaki SLS dolgo časa računali, da jih bodo morda vendarle uspeli pridobiti za slovenske dualistične načrte, so po Luegerjevi smrti zajadrali povsem v nemškonacionalne vode.

"Samo še eno zadnje upanje je preostalo nam južnim Slovanom, to je dinastija," je 20. maja 1913 v dunajskem parlamentu resignirano ugotovil Korošec.³⁵ Vendar od ostarelega cesarja Franca Jožefa, ki je trmasto vztrajal pri preživelem dualizmu, gotovo ni bilo pričakovati nobene rešitve jugoslovanskega vprašanja. Oči prvakov SLS in hrvaških pravašev so bile tako uprte v prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Toda bodoči cesar, ki je veljal za personifikacijo velikoavstrijske ideje, se je zdel načrtovalcem Velike Srbije prenevaren. 28. junija 1914 so ga umorili v Sarajevu. Nato je spregovorilo orožje. In šele ko se je svetovna vojna prevesila krepko v drugo polovico, je mladi cesar Karel znova potegnil iz predala dualistične načrte, na katere so medtem z izjemo nekaterih slovenskih in hrvaških politikov malodane že vsi pozabili. A takrat je bilo za dualizem že prepozno.

³² Andrej Rahten: Politika zastupnika Slovenskog kluba u Carevinskom vijeću 1908-1911. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Zagreb 1997, str. 186.

³³ Stenografski zapisnici Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petletje 1913-1918, II. zvezek, 46. seja (19. 3. 1914), str. 422.

³⁴ Iso Kršnjavi: Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike, II. Zagreb 1986, str. 754.

³⁵ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, XXI. sesija, 143. seja (20. 5. 1913), str. 7091.

 Andrej Rahten

 TRIALISTISCHE IDÉEN DER SLOWENISCHEN UND KROATISCHEN POLITIKER IN DEN
 JAHREN VON DEM ERSTEN WELTKRIEG

 Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Beitrag beschreibt, wie im Einklang mit den slowenischen und kroatischen trialistischen Konzepten, die in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg formuliert wurden, die konzipierte und verlangte dritte - südslawische - staatsrechtliche Einheit innerhalb der Habsburgermonarchie konkret aussehen sollte.

Die Vorschläge für eine trialistische Lösung der jugoslawischen Frage kamen hauptsächlich aus drei politischen Zentren. Den ersten stellte der "Belvedere Zirkel" des Thronfolgers Franz Ferdinand dar, dessen politisches Ideal ein nach dem Grundsatz des "zentralistischen Föderalismus" umgestaltetes Großösterreich war. Das zweite wichtige Zentrum des trialistischen Gedankens bildeten die Mitglieder der kroatischen Partei des Staatsrechts, von denen die größte Aufmerksamkeit dem Führer der so genannten "Wahren Partei des Staatsrechts", Dr. Josip Frank galt. In den slowenischen Ländern galten die Führer der Slowenischen Volkspartei (SLS) Dr. Ivan Šusteršič und Dr. Janez Evangelist Krek als die Hauptideologen des Trialismus. Die trialistische Idee entwickelte sich sowohl in Slowenien als auch in Kroatien in einer engen Verbindung mit den trialistischen Konzepten der großösterreichischen Kreise. Im Einklang mit den letzteren wäre es zwar möglich gewesen eine besondere südslawische Staatseinheit zu gründen, man hätte aber auch der Gründung von starken Zentralinstitutionen - des Parlaments und der Zentralregierung mit dem Kanzler für die gesamte Monarchie - beitreten müssen.

Auf Grund des historischen kroatischen Rechts verlangten die Mitglieder der kroatischen Partei des Staatsrechts die Gründung eines Großkroatiens, die Kroatien, Slawonien, Dalmatien, Istrien, Bosnien und Herzegowina umfassen sollte; oft wurde aber in diesem Zusammenhang auch Slowenien erwähnt. Gemäß der trialistischen Variante, die von der Slowenischen Volkspartei propagiert wurde, hätte die südslawische Staatseinheit neben der kroatischen Ländern auch das gesamte slowenische Gebiet (und dazu auch Wojwodina) umfassen müssen. Das löste natürlich heftige Proteste deutscher Parteien aus, die befürchteten, ein großes slowenisch-kroatische staatsrechtliche Gebilde hätte das Deutschtum von Triest und der Adria abschneiden können. Wegen des Drängens von deutschen Parteien bestand nämlich die Gefahr, die Slowenen hätten mit den Tschechen bei einer Rekonstruierung des Staates im trialistischen Sinne noch weiter in der Einheit unter germanischer Dominierung verblieben und dadurch von der Germanisierung bedroht gewesen wären. Um das zu vermeiden, wurde von den Führern der Slowenischen Volkspartei beharrlich das Dogma über die einheitliche "kroatisch-slowenische" Nation gepflegt; sie bezogen sich dabei an das kroatische Staatsrecht.

Die Mitglieder der Kroatischen Partei des Staatsrechts kannten auf dem gesamten Gebiet des konzipierten südslawischen Gebildes nur eine einzige Nation - die kroatische. Die Staatsordnung der südslawischen Staatseinheit stellten sie sich ganz im kroatisch-unitaristischem Sinne vor. Die Führer der Slowenischen Volkspartei waren bereit sich damit abzufinden, daß die Slowenen als eine Art von Alpenkroaten in die einheitliche kroatische politische Nation miteingeschlossen worden wären. Dabei gaben sie sich der Illusion hin, das slowenische Modell der Dominierung vom politischen Katholizismus an den gesamten südslawischen Raum der Monarchie übertragen zu können. Das Ziel der Slowenischen Volkspartei war ein stark katholisch geprägte Großkroatien. Solche Einsichten fanden auch die Zustimmung des Thronfolgers Franz Ferdinand, der durch die Unterstützung von den katholischen südslawischen Tendenzen den wachsenden Einfluß der Großserbischen Idee neutralisieren und damit die Positionen der Monarchie auf dem Balkan stärken wollte.